

bilimname XXX, 2016/1, 51-58
Geliş Tarihi: 26.03.2016, Yayın Tarihi: 22.04.2016

KADİM BİR SOĞUKLUĞUN MODERN TEMSİLİ: İLAHİYAT FAKÜLTELERİNDE FELSEFE FOBİSİ*

Erdal BAYKAN

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sos. ve Beş. Bil. Fakültesi
erdalbaykan@hotmail.com

Öz

Bu makalenin amacı, İlahiyat Fakültelerinde felsefeye ilişkin var olan olumsuz yargıların nedenlerine dikkat çekmektir. İslam dininin aurasında gelişen düşünsel zenginliği ve beraberinde inşa edilen medeniyeti anlamak ya da tahkim edebilmek için İslam Felsefe geleneği üzerinden yürütülen eleştiriler ve tartışmalar ne yazık ki sonraki dönemlerde Gazali'nin etkin katılımından da istifade edilerek sürdürülmesi yerine bütün bir *düşünsel hasıla* entelektüel çaba olmaktan çıkarılarak dini bir teyakkuzla karşılanmıştır. Bu ilk travmadır. Felsefeye karşı olumsuz yaklaşımın diğer bir nedeni ise yeni kurulan Cumhuriyetin ideolojik yönelimleri çerçevesinde dini, hayatın bütün alanlarından çıkaracak yeni kültürel kodların transfer edilmesiyle şekillenmiştir. Bu pozitivist yönelimi temellendirebilmek için felsefenin tanımından başlanarak yeni bir kurgu dizayn edilmiştir. Bu da ikinci travmayı oluşturmuştur.

Bildiride İlahiyat Fakülteleri ve benzeri çevrelerde tevarüs eden karşıtlığın nasıl aşılabileceği hususu 'Hakikat'in çok boyutluluğu'ndan hareketle, herhangi bir yoruma tarih üstü bir değer atfedilmesi hali sadece dini olanda değil hayatın bütün boyutlarında sıkıntılara yol açmaktadır yargısı dillendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: İlahiyat Fakültesi, Felsefe, Türkiye Cumhuriyeti, Hakikat, Yorum.

MODERN REPRESENTATION OF AN ANCIENT APATHY: PHILOSOPHY-PHOBIA IN FACULTIES OF THEOLOGY

Abstract

The aim of this paper is to draw attention to the reasons of the existing negative judgements about philosophy in faculties of theology. There are some discussions and criticisms in the tradition of Islamic Philosophy to be able to understand or strengthen the intellectual wealth which was improved in Islamic aura and the civilisation which was built together this intellectual improvment. These discussions and criticisms the whole intellectual proceeds was responded with religonal vigilance by being excluded intellectual effort instead of being maintained by being utilized the ascendant

* Bu makale, Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından (12-13 Aralık 2013 Zonguldak) düzenlenmiş olan *Akademide Felsefe, Hikmet ve Din* Sempozyumunda sunulmuş metnin gözden geçirilerek yeniden yazılmış halidir.

participation of al Ghazali in the subsequent era. This is the first trauma. Another reason of unfavourable image of philosophy was formed by being transferred new cultural codes which excluded the religion out of all aspects of life in the ideological frame of the new republic. To be able to found this positivist approach a new construct was designed by being started the definition of philosophy. This is the second trauma.

In this study the problem of how to overcome this contrast inherited in the Faculties of Theologies and similar areas is discussed emphasizing the multi-dimensionality of Truth (Haqikah), and that the notion of attributing suprahistorical value to any comment causes some problems related not only to religious life but also to all aspects of life will be tried to being expressed.

Keywords: Faculty of Theology, Philosophy, Republic of Turkey, Truth, Interpretation.

Giriş

Fobi, bir nesne ya da durum karşısında duyulan ve mantıksal bir nedeni olmayan korkudur.¹ Fobi kelimesi Yunanca phobos kelimesinden gelir. Phobos Yunan mitolojisinde dehşet tanrısıdır. Fobilerin oluşmasının nedenleri konusunda farklı ekollerin farklı açıklamaları olsa da fobilerin oluşumunda çoğunluk bir travma vardır, çok ender olmakla birlikte ortada herhangi bir neden olmaksızın da fobiler oluşabilir.

Fobi, genel olarak herhangi bir şeye karşı duyulan korkunun, insanın gündelik yaşamını olumsuz yönde etkilemesi halidir. Her varlık, kendisini tehdit eden ya da tehdit riski oluşturan varlık ve durumlardan içgüdüsel olarak kaçınır. İnsan bilincinde bu kaçınma, korku olarak ortaya çıkmaktadır. Korku bu haliyle, kişinin varlığını, yaşamını sürdürmesine hizmet eden savunma sistemlerinin bir ön uyarı mekanizması işlevi görür. Bu da yaşamın sürdürülebilmesi için gereklidir. Korkunun, kontrolden çıkarak yaşamın sürdürülmesi için gerekli olan bir ön uyarı sistemiyle uyum sağlanamaması durumu korkunun fobiye dönüşmesi anlamına gelmektedir. Fobilerin tedavisinde en sık başvurulan yöntem, kişinin korkusuyla yüzleşmesinin sağlanmasıdır.²

Biz bu çalışmada fobinin sadece psikolojik tutumlarda değil kültürel durumlarda da ortaya çıkabileceği düşüncesinden hareketle son dönemlerde İlahiyat Fakülteleri Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde okutulan derslere yönelik düzenlemelerin arka planında böylesi bir fobik durumun etkisi olduğunu, buna da iki travmanın yol açtığını dile getirmeye çalışmaktayız.

¹ Mehmet Z. Sungur, "Fobik Bozukluklar", *Psikiyatri Dünyası*, 1997;1:5-11.

² Mehmet Z. Sungur, "Davranış Tedavileri", *Psikiyatri Bülteni*, 2 (3): 109-115.

A. Son Travma

Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerine yayılan siyasal pratikler ve dinsel deneyimler, Türkiye'de din ve dini hayatın yeni hallerini netleştirmesi açısından olduğu kadar, devletin seküler yönelişlerini belirginleştirmesi açısından da önemlidir. Nitekim Cumhuriyetle gündeme getirilen radikal değişimle yapılmak istenen mevcut geleneksel dini anlayışı dönüştürmek ve bu kabulleri meşrulaştıran bir dinsel tercihin yayılım alanını yeni rejimin kontrol kaybını en aza indirecek şekilde düzene koymak olacaktır.³

1924'ten itibaren yeni ideolojik çerçevenin gerektirdiği şekliyle din hayatın hemen her alanında görülmez kılınarak yeni kültürel kodlar transfer edilmiştir. Bunlardan bir tanesi de "bilimin egemenliği" söylemi olmuştur. Bu söylem dinin ve dini düşüncenin olumsuzlanmasını beraberinde getirmiş ve düşünce dünyası dini olandan ayrıştırılmaya çalışılmıştır.

Bu dönem bir *kopuşu* ve yeni bir *yöneliş* ifade eder. Bununla anlatılan şey artık *doğüstü misyonlara* yer olmadığıdır. Bu pozitivist yönelimi temellendirebilmek için felsefi formasyona eğilinmiş ve felsefenin tanımından başlanarak yeni kurgu dizayn edilmiştir. Bu idealle yetişen ilk cumhuriyet kuşağı felsefecisi sayılabilecek Macit Gökberk'e göre; "Türkiye'de felsefede özgünlük bağlamında gerçek anlamda özgürlük olmadığı için gerçek felsefe de hiçbir zaman olmamıştır. Özgürlük Cumhuriyet'le gelmiştir."⁴ Bu yaklaşım biçimi şöyle özetlenebilir: Felsefi bir kültürün oluşabilmesi için, Batı'nın yaptığı yolculuğun bir tekrarının sağlanması gerekmektedir. Toplumların hayat anlayışlarında köklü değişimler söz konusu olabilir. Bu değişime 'devrim' deniyor. Devrimlerde bir dünya görüşü terk edilerek, yeni bir dünya görüşü oluşturulmaya çalışılır. Cumhuriyetle yapmaya çalışılan da budur. Varoluşumuzun anlamını oluşturan paradigmayı terk ederek yenisine yöneldik, şimdi bu yenisini gerçekleştirmeye uğraşıyoruz. Terk ettiğimiz paradigma varlığımızı öbür dünyaya göre ayarlıyordu. Burada insan sadece, Tanrı'nın kuludur, sayısız örneklerden bir örnektir. Yeni yöneldiğimiz paradigma ise büsbütün başka türlü bir insan varlığını gerçekleştirmeyi hedefliyor: Buradaki insanın yurdu

³ Necdet Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür", *İslamcılık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. VI, İletişim Yayınları, 217, 219. Cumhuriyet Dönemi Felsefe Çalışmalarının Özellikleri Üzerine Ayrıca Bkz. Ahmet İnam, <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/cumhuriyet.htm> (Erişim:25.01.2016)

⁴ Ayhan Bıçak, "Macit Gökberk'in Felsefe Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı 33, 2008, 1-30.

bu dünyadır; bu insan, bu dünyadaki hayatı bütün bolluğu, bütün renkliliği ile yaşamak ister.⁵ Böyle bir paradigmada insan bağımsız bir kişidir, Tanrı dahi onun için bir engeldir.⁶ Felsefenin ateizmle eşleştirilmeye çalışıldığı sürecin sonucunda halkın felsefeye karşı bakış açısı da şekillenmiştir. Feraset sahibi millet için korunmanın yolu ondan ve benzerlerinden uzak kalmak olmuştur.

Yine böylesi bir kodlamayla kurulan okullarda felsefeyle karşılaşmak zorunda bırakılan gençler bu arka plan üzerinden eğitim sürecinde yer alır. Eğer bu genç İmam Hatip Okullarına ve İlahiyat Fakültelerine devam ederse sıkıntı, çoğunluk felsefeye karşı bir duruş olarak kökleşecek, dini bir eğitim veya çevreye sahip olamaz ise dini ve dine ait olanı kendini gerçekleştirme ve özgür düşüncesi önünde bir engel olarak görecektir.

Bir felsefe hocası olarak İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin felsefe ve diğer din bilimleri derslerinde tanık olduğum en masum duygu *huzursuzluk* olmuştur. İlahiyat Fakültesi ile felsefe arasındaki ilişki girişte fobiye ilişkin aktarmış olduğum hemen bütün belirtilerin görüldüğü bir ilişkidir. İlahiyat öğrencisi için durum bir yanda korumak zorunda hissettiği imanı diğer yanda ise kırmak istemediği hocasının bulunduğu travmatik bir hal olduğu defaatle gözlemlenmiştir.

Böylesi bir kısıtlanmışlık içerisinde itilen öğrenciyi kızmak, notla tehdit etmek, cahillikle suçlamak ya da alay etmek yaşanmakta olan travmanın fobiye dönüşmesinden başka bir işe yaramamaktadır. O nedenle felsefi ve pedagojik formasyonunu tamamlayamamış bir felsefe hocası öğrenciyle doğru bir iletişim kurmakta çoğu kere başarısızlığa mahkumdur. Felsefe hocasının başarısız olmasını sağlayacak diğer bir durum ise sadece öğrencileri değil kendilerini *inanç bekçileri* olarak görenleri de ikna etmek zorunda olduğu gerçeğidir. Çünkü her daim sizin her söylediğinizi *Allah rızası için* düzeltmekle kendini mükellef hisseden bir topluluk hazır ve nazır olarak zilin çalmasını beklemektedir.

⁵ Yusuf Seller, <http://www.murekkephaber.com/yazarlar/yusuf-seller/cumhuriyet-donemi-nde-turkiye-de-felsefi-bakislar/65/> (Erişim: 25.01.2016)

⁶ Bu ve benzeri düşüncelerin kültürel kodları için bkz. G. Skirbekk & N. Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu, Küre Yay., 3. Baskı İstanbul 2006, ss. 314-318.; R.C. Solomon & K. M Higgins, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Çev. Mustafa Topal, İletişim Yay., İstanbul 2013, s.231-234.

Bütün olumsuzluklara rağmen İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri bölümü hocaları büyük oranda öğrencilerini korkularıyla yüzleştirmeyi başarmaktadır. Dine ve felsefeye ilişkin bilgilendirme süreci *kesin inançlılar* dışındaki çoğunluk için faydalı olmakta ve hem dindarlıklarını ve hem de sağlıklarını doğru bilgiyle koruma aşamasına geçebilmektedirler. Bu süreçte yapılması gereken bıkmadan bilgi aktarımında ısrar etmek ve muhatabın yaşamakta olduğu huzursuzluğu ciddiye almaktır. Felsefi formasyonu edindiğinde öğrenci artık felsefenin pozitivist düşünceden ya da anlamsız, anlaşılmaz ifadelerden ibaret olmadığını anlayarak travmalardan kurtulma imkanına sahip olabilecektir.

Burada belki çok kısa da olsa ilk travmayla ilgili şu hatırlatmaları yapmalıyız; Bilindiği üzere hızla büyüyen İslam toplumu, farklı coğrafyalar ve farklı kültürlerle karşılaşyordu. Her yeni coğrafya ve her yeni kültür yeni bilgiler anlamına geliyordu. Müslümanlar bu yeni coğrafyalarda yaşayabilmek ve kalıcı olabilmek için onların sahip olduğu bilgi birikimini elde etmenin ve böylece güç ve zaaf noktalarını keşfetmenin kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu çabucak kavradılar. Dahası karşılaşılan bu kültür ve inançlar karşısında İslam'ı sistemli bir şekilde ifade etmek ve üstünlüğünü ortaya koymak durumunda idiler. Bu ve benzeri gereklilikler tercüme hareketine, tercüme hareketi ise o gün bilinenin dışında anlama ve yorumlama imkanlarına yol açmıştır. Kindi, Farabi, İbn Sina öncelikli olarak tercüme hareketi neticesinde elde edilen metinleri anlayıp çözümleyerek çağdaştırmışlardır.⁷

Özellikle İbn Sina'nın felsefi bir sistem oluşturmasının yanında başta kelim olmak üzere bütün İslam düşünce geleneğinin oluşumunda katkısı büyüktür.⁸ İbn Sina sonrası felsefe çoğunlukla *eleştirel*dir. Gazali ile başlayan eleştirilere İbn Rüşd'ün yanıtları ve eleştirileri eklenir. Eleştiri sürecinin etkisini felsefe tasavvuru ve felsefi araştırmanın yöntem ve kavramsallaştırmalarında görebiliriz. Nihayetinde İbn Sina ve Sühreverdî'nin sistemleri, devam etmekte olan kelim geleneği, İbn Arabi ve

⁷ Bkz. Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce ve Arapça Kültür*, Kitap Yayınevi Yay.,Çev. Lütfi Şimşek, İstanbul 2003. (116-120); Fatma Zehra Pattanoğlu, "Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2014/1, Sayı: 32, 23-50.

⁸ Hasan Hüseyin Bircan, "İbni Sinan'nın İslam Düşüncesi İçindeki Yeri ve Önemi" *Muhafazakar Düşünce*, Sayı 45/46 Ankara 2015 (11-40) Ayrıca bkz. M. Cüneyt Kaya, (Ed.) *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, İSAM Yay., İstanbul 2013 (251-287) Ali Durusoy, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul 1993.

Mevlana gibi simaların tasavvufi anlayışları, klasik sonrası dönemin düşünürleri için temel saik işlevi görecektir.⁹

Yeniden özetlemek gerekirse, Gazali sonrasında felsefe, felsefi teolojinin yani kelamın gelişimine yol açmıştır. Daha da önemlisi sufiliğin kendisine dair tanım ve tasavvurunu da etkileyerek sufileri tecrübelerini aklileştirme, doğrulama ve özellikle de aktarmaya yöneltmiştir. Böylece felsefe, sufiye batını, anlatılamaz saf bilince dayalı tecrübelerini açıklayıp tahlil eden bir üst dil sağlayarak onu bilginin konusu haline getirmiştir.

Bütün bu düşünsel zenginliği ve beraberinde inşa edilen medeniyeti anlamak ya da tahkim edebilmek için İslam Felsefe geleneği üzerinden yürütülen eleştiriler ve tartışmalar ne yazık ki sonraki dönemlerde bütün bir *düşünsel hasılayı* kapsayacak şekilde entelektüel çaba olmaktan çıkarılarak dini bir teyakkuza dönüştürülmüştür.¹⁰ Bunun sonucunda felsefe, önce bir travma olarak kodlanmış arkasından da fobiye dönüşmüştür.

Sonuç

Birinci ve ikinci travmaların yaşanmasına neden olan saiklerin incelenmesini daha detaylı araştırmalara havale ederek bir genelleme yapacak olursak, kanaatimizce tartışmalar entelektüel kaygılarla oluşan bir süreç içerisinde sürdürülebilse idi bugün yaşamakta olduğumuz *düşünsel anakronizm* ya da *kimliksel yersizleşme* oluşmazdı. Bugün İslam dünyasının içerisine düştüğü *ne yapmalı* sorusuna cevap oluşturamama hali, daha güzel bir deyişle bir durum içerisinde yaşayıp bir duruş oluşturamama hali, biraz da bu konu ile ilgilidir.

Son günlerde ülkemiz İlahiyat Fakülteleri örneğinde ortaya çıkan Felsefe ve Din Bilimlerine yönelik düzenlemeler de bu ne yapacağını bilememe halinin oluşturduğu *teyakkuzun* bir sonucudur. Felsefe, İlahiyat alanının hem harici bir unsuru varsayılmış, hem de dindarlıkla ilgili zafiyetlerin sorumlusu görülerek müdahalelere çıkış noktası oluşturmuştur. İlahiyatlarda sosyal bilimlerle ilahiyat, gelenekle çağdaş durum arasında kurulacak bir irtibat için zorunlu zemini oluşturan Felsefe ve Din Bilimleri, esasen ne geçmişi yorumlayabilen ne de bugünün meydan okumasına cevap

⁹ Felsefi ve Tasavvufi Ekoller arasındaki yaklaşım ve değerlendirme farklılıkları için bkz. Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen*, Bilge Adam Yay., Van 2005.

¹⁰ Tartışmalara bir örnek için bkz. İlhan Kutluer, "Gazzali ve Felsefe", *Gazzali Konuşmaları*, M. Cüneyt Kaya (ed.), (İstanbul: Küre Yay. 2012)ss. 11-53; Hikmet Akpur, http://www.academia.edu/8613306/%C4%B0bn_Teymiyyenin_Gazzaliye_Y%C3%B6nelimi

verebilen bir ilahiyat pratiğinin krizini anlamada fırsatlar içerir. Ancak her kriz durumunda felsefeye yönelik söz konusu travmatik reaksiyon, sanki tarihsel bir yanlış bilinç olarak her defasında karşımıza çıkıyor. Belki burada bir iddiada daha bulunmalıyız; *Nas* ile onun *yorumu* arasındaki asli farklılığı bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yok sayarak bunun üzerinden engizisyonlar oluşturup toplumun cehaletini istismarla varlığını sürdüren karşıtlıklar çoğu kez *örgütlü dinsel yapılar* aracılığıyla egemenliklerini tesis etmektedirler. Kelimeyi tevhidi inkar etmekle onun herhangi bir yorumunu eş tutan ve dinin asli hali şeklinde itibar oluşturmayı başaran bu anlayışlar bugün İslam düşüncesinde yaşanmakta olan krizin de kaynaklarından biridir.

Dini olanı fıkıhla veya herhangi bir şeyle özdeşleştiren ya da herhangi bir yorumun karşına kendi yorumunu yorum olarak değil de kutsal bir nasmış gibi çıkarma alışkanlığı, *dinin yaşanabilirliği* önündeki engel olarak etkin bir şekilde durmaktadır. Herhangi bir yorumun, yorum olmaktan çıkarılarak tarih üstü bir değer atfedilip sahil olanın tek bir yorumla kısıtlanması durumu sadece dini olanda değil her alanda sıkıntılara yol açmıştır, açmaktadır. Son dönemlerde düşünce dünyasının da bir yönüyle fark ettiği aslında bizim hep bildiğimiz ve bilgi epistemolojimizin temelini oluşturan *hakikatin çok boyutluluğu* göz ardı edildiğinde insanlık ilahi olanın imkânından mahrum bırakılmış olmaktadır.

KAYNAKÇA

AKPUR, Hikmet, [http://www.academia.edu/8613306/ %C4%B0bn_Teymiyyenin_Gazzaliye_Y%C3%B6nelimi_%C4%9Fi_Tenkidler](http://www.academia.edu/8613306/%C4%B0bn_Teymiyyenin_Gazzaliye_Y%C3%B6nelimi_%C4%9Fi_Tenkidler) (Erişim: 25.03.2016)

ALPER, Ömer Mahir, “İbni Sina ve İbni Sina Okulu” İslam Felsefesi Tarih ve Problemler, Ed.: M. Cüneyt KAYA, İSAM Yay., İstanbul 2013 (251-287)

BAYKAN, Erdal, Düşünceye Gelmeyen, Bilge Adam Yay., Van 2005

BIÇAK, Ayhan, “Macit Görkberk’in Felsefe Anlayışı”, “Macit Görkberk’in Felsefe Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı 33, 2008, 1-30.

BİRCAN, Hasan Hüseyin, “İbni Sinan’ın İslam Düşüncesi İçindeki Yeri ve Önemi”, *Muhafazakar Düşünce*, Sayı 45/46 Ankara 2015 (11-40)

- DURUSOY, Ali, İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul 1993
- GUTAS, Dimitri, Yunanca Düşünce ve Arapça Kültür, Kitap Yayınevi Yay.,Çev. Lütfi Şimşek, İstanbul 2003 (116-120)
- İNAM, Ahmet, <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/cumhuriyet.htm> (Erişim:25.01.2016)
- KUTLUER, İlhan, "Gazzali ve Felsefe", Gazzali Konuşmaları, (ed.) M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Küre Yay. 2012) (ss. 11-53)
- PATTABANOĞLU, Fatma Zehra, "Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2014/1, Sayı: 32, 23-50.
- SELLER, Yusuf, <http://www.murekkephaber.com/yazarlar/yusuf-seller/cumhuriyet-donemi-nde-turkiye-de-felsefi-bakislar/65/> (Erişim: 25.01.2016)
- SKİRBEKK G. & GİLJE N., *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu, Küre Yay., 3. Baskı İstanbul 2006.
- SOLOMON, R.C. & HIGGINS, K. M., *Felsefenin Kısa Tarihi*, Çev. Mustafa Topal, İletişim Yay., İstanbul 2013.
- SUBAŞI, Necdet, "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür", *İslamcılık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. VI, İletişim Yayınları, 217-235..
- SUNGUR, Mehmet Z., "Davranış Tedavileri", *Psikiyatri Bülteni*, 2 (3): 109-115.
- SUNGUR, Mehmet Z., "Fobik Bozukluklar", *Psikiyatri Dünyası*, 1997;1:5-11.

